

TENGELYI LÁSZLÓ

A FENOMENOLÓGIÁVAL VALÓ MEGISMERKEDÉSEM

A fenomenológiával először az 1970-es évek közepe táján, egyetemi éveim alatt találkoztam. Akkoriban Lukács György késői ontológiájának magyar nyelvű közzététele számított a legnagyobb filozófiai eseménynek. Még mielőtt maga a mű megjelent volna, köztudomásúvá vált, hogy Nicolai Hartmann nagy szerepet játszott abban a fordulatban, amely Lukács gondolkodásában végbement. Ezért Nicolai Hartmannat akkoriban Magyarországon nagy tisztelet övezte. Redl Károly lefordított tőle egy kötetre való kisebb tanulmányt, és röviddel később *Esztétikája* is hozzáférhetővé vált magyar fordításban. Akkoriban én is egész sor könyvet olvastam e sokat író szerzőtől; többek között alaposan feldolgoztam négykötetes ontológiájának első három kötetét. Ehhez megvolt már a kellő felkészültségem, mert Arisztotelészt, Spinozát, Kantot és Hegelt valamelyest ismertem, sőt Fichtétől és Schellingtől is olvastam egyet s mászt. Bár Nicolai Hartmann eredetileg a marburgi neokantiánus iskolához állt közel, fontosnak tartotta a fenomenológiával való számvetést. Az ő polemikus fejtegetéseiből származtak az első képzeteim arról, hogy mi is a fenomenológia. E fejtegetések hatására kezdtem el Husserl *Ideen I*-ét és Heidegger *Sein und Zeit*-jét olvasni. Az új olvasmányok ígézetében Nicolai Hartmann kritikai szempontjait csakhamar félretoltam. A tisztázásban sokat segítettek Munkácsy Gyula tanár úr Husserl és Heideggert tárgyaló egyetemi előadásai, ame-

Ezt a beszámolót a fenomenológiával való kapcsolatáról Tengelyi László a Magyar Fenomenológiai Egyesület felkérésére írta 2006 tavaszán. Ezúton köszönjük Ullmann Tamásnak a beszámoló szövegét és készséges segítségét, John Évának, Tengelyi László özvegyének pedig az írás közzétételéhez való hozzájárulását.

Én arra fogadok,
hogy az emberiség
a pillanatnyi
kimerültség állapotából
újra magára találva
nem fogja beérni
azzal a szellemi
sekélyességgel, amely
ma világszerte dívik.

lyek okosan és éleslátóan a Descartes-tal és Kanttal való összetartozást, az újkori filozófia nagy vonulatának továbbvitelét hangsúlyozták. Husserl iránt tisztelet ébredt bennem; Heidegger lenyűgözött. Fehér M. István is ekkortájt fedezte fel magának Heideggert; bizonyára a kor kínálta mindkettőnk számára ezt a lehetőséget.

A fenomenológia iránti vonzódásomat több próbának is alávettem. Adorno Heidegger-kritikájáról készültem doktori disszertációt írni – mindaddig, amíg hirtelen úgy nem kezdtem érezni, hogy ez a kritika végső soron külsődleges és erőtlen marad. Kelemen János tanár úr jóvoltából megismerkedtem a francia strukturaliz-mussal, Foucault *Les mots et les choses*-át olvastam, és egy időre egészen átadtam magamat az antropológiai episztémé bírálatának. De bármilyen feszültségek voltak is gondolkodásomban, a nyolcvanas években szellemi horizontomat annak ellenére is Heidegger határozta meg, hogy időm nagy részét Kanttal, Hegellel, Schellinggel és görög tárgyú tanulmányokkal töltöttem el.

Változás akkor következett be ebben, amikor Soros-ösztöndíjjal az 1988–89-es tanévben tíz hónapot Leuvenben tölthettem. Ott – főleg Rudolf Bernet előadásai révén – egy olyan fenomenológiával találkozhattam, amely erősebben támaszkodott Husserlre, mint Heideggerre, ám ugyanakkor lépést tudott tartani a francia filozófia legújabb fejleményeivel is. Csak ekkor értettem meg, hogy a fenomenológia több tiszteletre méltó tradícióegyüttesnél: eleven munkamódszer, amely irányt szab és fegyelmezettséget („diszciplínát”) kölcsönöz a világ dolgairól való gondolkodásnak. Ez a benyomásom későbbi külföldi útjaim során, amikor megismerkedtem Klaus Helddel, Bernhard Waldenfelsszel és Marc Richirrel, csak tovább erősödött.

Kétségtől nem a fenomenológia az egyetlen olyan irányzat, amely az önálló gondolkodás eszközeként kínálja magát. Egész sor hasonló áramlatot lehetne említeni, amely ugyanezzel az igénnyel lép fel, olykor csak eljárásmodokat adva kézhez, máskor kész alapelveket körvonalazva és nemritkán az egész életforma megváltoztatását követelve. Adorno ilyennek szánta a negatív dialektikát, Gadamer a hermeneutikát, Derrida a dekonstrukciót. S ilyen mindenekelőtt az analitikus filozófia. Miben áll akkor a fenomenológia sajátossága?

Ez a kérdés a legkorábbi időktől kezdve foglalkoztatott. Főképp az analitikus filozófiához való viszony izgatott. Egyik korai egyetemi kurzusomat (1980 táján) *Husserl és Wittgenstein* címmel tartottam. Wittgensteinről és az analitikus filozófiáról olyan – nemzetközi összehasonlításban is – elsőrangú tanároktól tanultam, mint Nyíri Kristóf, Kelemen János és Altrichter Ferenc, érthetően felmerült tehát bennem az a kérdés, hogy mi is a viszony az e kiváló tanárok által nálunk is meghonosított áramlat és az általam előnyben részesített fenomenológia között.

Eltartott egy darabig, amíg rájöttem: a különbség nem fogalmazható meg a módszerek hatékonyságának terminusaiban. Nem esik nehezemre elismerni, hogy bőven említhetőek olyan témakörök, amelyekben az analitikus filozófiának sikerült messzebbre jutnia, mint a fenomenológiának. A nyelv, a logika és a matematika filozófiai problémáinak megvilágításában a Frege nyomdokaiba lépő gondolkodók kétségkívül továbbmentek, mint Husserl követői, holott Husserl a fenomenológiát eredetileg épp e problémák tisztázása érdekében dolgozta ki. A gondolkodás történetében előfordulnak efféle „csavarok” (*twists*), amelyek megtréfálják az egyes irányzatok alapítóit és legodaadóbb híveit is: néha olyasmi születik a kezdeményezéseikből, amire álmukban sem gondoltak volna. Husserlrel ez történt: azt kellett látnia, hogy Scheler és Heidegger merőben más irányba indulnak meg, mint ő szerette volna. (Hogy milyen szemmel nézett volna később a francia fenomenológusokra, abba talán jobb bele sem gondolni.) Ugyanilyen csavarok jellemzik azonban a többi irányzatot is. Aligha hitte volna a mindvégig a metafizika kiküszöbölésén fáradozó Carnap, amikor a modális logika felé kezdett fordulni, hogy ebből az analitikus filo-

zóiában S. A. Kripke, D. Lewis és mások hatására egyszer még a metafizika szinte teljes körű rehabilitációja fog kisülni! Egész tanszékek, amelyek a „metafizika” megjelölést viselik magukon; tankönyvek áradata, amelyek büszkén hirdetik magukról: nevünk *Metaphysics*.

A fenomenológia melletti döntésemet tehát nem a módszertani hatékonyság szempontja határozza meg. Állásfoglalásom nem dogmatikus, de nem is pragmatikus. A fenomenológia mellett szóló érveim talán leginkább történelemfilozófiai természetűeknek nevezhetők. Fontosnak tartom, hogy a fenomenológia szemben áll ugyan a metafizikai hagyománnyal, de nem azért, mintha az áramvonalasabb szaktudományok nagyobb dicsőségére ki akarná küszöbölni a metafizikát, hanem mert meggyőződése szerint a metafizikai hagyományt tulajdon előfeltevései megakadályozták abban, hogy a filozófia valódi értelmét maradéktalanul megragadja. Ez először is azt jelenti, hogy a fenomenológia a filozófiák sokfélesége ellenére is egységes értelmet tulajdonít „a” filozófiának, és ehhez viszonyítja, ezzel az értelemmel méri a maga elméleti kezdeményezéseit. Ezért is nem tüntet ki egyet a filozófia által vizsgálható valóságselemek közül, megtéve azt irányadónak – nem válik nyelvfilozófiává például, ellentétben az analitikus filozófia döntő vonulataival, de nem értelmezhető pusztán szellemfilozófiaként, avagy a pszichológia filozófiájaként sem –, hanem megmarad egyetemes igényű beállítottságnak, amelyre valamennyi valóságterület vizsgálata során szükség van. Másodszor is a fenomenológia benső kapcsolatot tart fenn a nyugati filozófia egész hagyományával. Ez a kapcsolat nem merül ki abban, hogy a fenomenológiai szövegeknek (legalábbis döntő többségüknek) „történeti levegőjük” van, és hogy gyakran megvilágító utalásokat tartalmaznak a múlt gondolkodóira. Sokkal többre gondolok ennél. A fenomenológia a nyugati gondolkodás hagyományába ágyazódva, tudatosan e hagyományból táplálkozva ragadja meg a maga elméleti feladatait. Gondoljunk például arra, hogy milyen szorosan kötődik a fenomenológiai redukció elképzelése Descartes-hoz vagy a transzcendentális fenomenológia eszméje Kanthoz. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nagy elméleti lépésekben, amelyekre a fenomenológia vállalkozik, a nyugati gondolkodás történetének legfőbb tanulságai szűrődnek le. Az analitikus filozófia elméleti újításai is számos filozófiatörténeti vizsgálódásra adtak alkalmat, de ezek a vizsgálódások megítélésem szerint kevésbé tudtak közel kerülni a választott gondolkodókhoz; inkább csak elverték rajtuk a port. Három híres példát említek: Russell Leibnizhez, Ryle Descartes-hoz és Strawson Kanthoz való viszonyát. Mindhárom elrettentő példának tartom. Strawsonról ezt Henry Allison, Ryle-ről Wolfgang Röd és Russellről Heidegger (*Összkiadás*, 26. kötet) szerintem egyértelműen be is bizonyította. Ilyen jellegű történeti értetlenséget fenomenológusok esetében soha nem észleltem. Végső soron talán Heidegger Kant-könyve is eltávolodik *A tiszta ész kritikájának* eredeti törekvéseitől (ezt a negyedik kiadáshoz írott előszóban maga Heidegger is elismeri), ámde az értelmezések „történeti telítettsége” nyilvánvaló marad. Talán ez a legjobb szó arra, amit mondani kívánok: a fenomenológia „történeti telítettsége” megkülönböztető ismérv, amely az analitikus filozófiára minden bizonnyal csak nagyon kevésbé jellemző. Harmadszor a fenomenológia önmagát a nyugati gondolkodás történetén belül forradalmi fordulatnak fogja fel, és ezt az állítást arra a meggyőződésre alapozza, hogy első ízben sikerült utat találnia valamihez, amit a metafizikai hagyomány kezdetől fogva félreszorított, sőt utóbb egészen szem elől tévesztett, holott ez a valami a filozófia valódi értelméhez elengedhetetlenül hozzátartozik. Olyasmiről van itt szó, amit különböző gondolkodók a fenomenológiai tradíción belül is más és más névvel illeltek. Én magam az „áramlóan sokértelmű tapasztalat” kifejezést használnám, megjegyezve, hogy Platón és Arisztotelész Prótagorasszal folytatott vitájában ebből még – hosszú időre utoljára – érzékelhető valami (amint azt főképp az

*aiszthészi*s *Theaitétosz*-beli fogalma tanúsítja), de a gondolkodás logikai alapelveinek végső rögzítésével és az egyértelműség posztulátumának felállításával Arisztotelésznél már ez a kevés is eltűnőben van. A fenomenológia szerintem mindenekelőtt azzal hoz forradalmi fordulatot, hogy visszatalál az áramlóan sokértelmű (vagy amint Husserl fogalmaz: „szubjektív” és „relatív”) tapasztalathoz, amely az „életvilág” döntő jellegzetessége és végső soron minden új értelem képződésének legfőbb forrása.

Az én szememben ezek az érvek perdöntőek ugyan, de nem gondolom, hogy másoknak is szükségképpen kényszerítő érvényűeknek kellene tekinteniük őket. Szerintem a tapasztalat lényegéhez tartozik, hogy divergenciákat, sőt antagonizmusokat enged meg. A tapasztalat egyöntetűségének, egyszólamúságának (*Einstimmigkeit*) feltevése Kantnál, sőt még Husserlnél is metafizikai maradvány, amely könnyen akadály lehet annak, hogy megtanuljuk tiszteletben tartani másoknak a mieinktől eltérő tapasztalatait. Magától értetődőnek tartom, hogy ki-ki igyekszik a filozófiában is munkájához olyan gondolati áramlatot kiindulópontnak választani, amely a tapasztalatainak a legjobban megfelel. Aki a fenomenológia mellett dönt, annak tudnia kell, hogy ez az irányzat sokkal kevésbé simul bele a mai kor uralkodó tendenciába, mint sok más, egyébként ugyancsak értelmesen továbbvihető és művelhető kezdeményezés (mint például a bioetika, a kognitívizmus, a médiakutatás, a kultúratudomány, a nemzetközi kapcsolatok etikája stb.). Be kell látnunk: olyan korban élünk, amely nem kedvez a szellemnek. Minden bizonnyal ez az ára annak, hogy a nagy totalitárius ideológiák ideje lejárt. Ha valóban ez a helyzet, azt kell mondanunk, hogy ezért a legnagyobb ár sem túlságosan magas. De ilyen körülmények között az embernek, Pascallal szólva *parit*, fogadást kell kötnie. Én arra fogadok, hogy az emberiség a pillanatnyi kimerültség állapotából újra magára találva nem fogja beérni azzal a szellemi sekélyességgel, amely ma világszerte dívik. E fogadásnak a fenomenológia a maga „történeti telítettségével” talán jobban megfelel, mint más irányzatok. Az is emellett szól, hogy a filozófián belül ma a fenomenológia a sajátosan európai (főként német és francia, ámde *egyszerre* német és francia) hagyomány legfőbb hordozója, amely ugyanakkor – Kanttal szólva – teljes mértékben „világpolgári” beállítottságú.

